

Heltainé Nagy Erzsébet

A nyelvi tanácsadás területei és újabb eszközei az MTA Nyelvtudományi Intézetében

Előzmények, hagyományok

A Nyelvtudományi Intézetben több mint fél évszázada, lényegében az intézet megalakulása óta működik olyan szolgálat, amelyhez közvetlenül fordulhatnak aktuális kérdéseikkel, nyelvi problémáikkal a nyelvhasználók. A főbb területek, amelyekre a kérdések irányulnak: a nyelvhasználatban bekövetkező változások megítélése, a megjelenő új formák ejtésével, írásával kapcsolatos problémák; kiemelten is a helyes írásmód, például a különírás, az egybeírás vagy a tulajdonnevek, a díjnevek, a nevezetes napok, események írásmódja.

A nyelvi közönségszolgálat a nyelvművelő osztály – mai magyar nyelvi, normatív nyelvi osztály – tevékenységéhez kapcsolódott. A XX. század hetvenes, nyolcvanas éveiben Grétsy László vezetésével napi 8 órás telefonszolgálatot és folyamatos levelezést, személyes megkereséseket jelentett. A *Nyelvművelő levelek*, az *Édes Anyanyelvünk* című kötetek, a *Magyar Nyelvőr* levelezési rovata vagy a máig folyamatos „adattár”, az *Édes Anyanyelvünk* című folyóirat őrzi ezt a gazdag nyelvi, kulturális, sőt ma már művelődéstörténeti anyagot.

A nyelvi tanácsadás – alkalmazott nyelvészet

A nyelvi változások, az új szavak helyes, a szabályoknak megfelelő írásmódja, a stílus, a nyelvhelyesség kérdései, a sztenderd normának való megfelelés az egyéni és a nyilvános szintereken – ezekben a tárgyi címszavakban foglalhatók össze a nyelvhasználókat leginkább foglalkoztató kérdések. Az elmúlt évtizedekben természetesen a formák, az eszközök, az elnevezések változtak, de a tartalom egyik fő összetevője, a kérdezők motivációja, a nyelvi kérdések iránti érdeklődés folyamatos, mondhatni töretlen ma is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az intézményesült akadémiai nyelvi tanácsadás továbbra is olyan alkalmazott nyelvészeti tevékenység, amely a tudatos nyelvhasználók igényéből adódóan folyamatosan működik napjainkban. Azoknak az igényéből adódóan, akiknek a munkájuk során van szükségük nyelvi megerősítésre, tanácsra, útmutatásra. És azokéból, akik a kifejezőkészséget, a nyelvtanilag helyes és választékos beszédkésztséget, a helyesírási készséget és tudást fontosnak tartják az egyéni és a társadalmi érvényesülésben. Kutatások igazolják, hogy a magyar beszélőközösség jelentős részéről van szó – tanárokról, diákokról, a sajtó munkatársairól, szerkesztőkről vagy a „csak éppen” érdeklődőkről, szülőkről, nagyszülőkről, a nyelv kérdéseiről beszélgető, vitázó partnerekről, egyénekről.

A nyelvi tanácsadás célja és feladata összetett: a nyelvhasználókban megfogalmazódó kérdések szakszerű megválaszolása; a kérdezők véleményalkotásának a segítése egy-egy új nyelvi jelenség megítélésében; nyelvi produktumok, szövegek készítésének a támogatása; a nyilvánosság elé kerülő szövegek véleményezése; különféle szövegértelmezések, szakvélemények készítése. Valamint bizonyos törvényi kötelezettségekből adódó speciális feladatkörök ellátása, ilyen például a magyar utónevek, személynevek nyelvi szempontú szakvéleményezése, gondozása.

A nyelvhasználókban megfogalmazódó nyelvi kérdések szakszerű megválaszolása sokféleképpen történhet. Alapvetően tanácsadással, a lehetőségek, a változatok, a nyelvi változók, a nyelvi variabilitás bemutatásával, a normatív nyelvhasználatra érvényes következtetések feltárásával, javaslatokkal, ajánlással. A nyelvi

tanácsadás jellegét illetően tehát olyan alkalmazott nyelvészeti tevékenység, amely a nyelvtudomány számos területére közvetlenül épít, további területeire pedig közvetve támaszkodik: a nyelv művelés, a nyelvleírás, a lexicográfia, a stilisztika, a retorika, a névtan, a nyelvtörténet, a dialektológia, a szociolingvisztika, a korpusz nyelvészet eredményeire – elméleti ismeretek, szótárak, nyelvi korpuszok, adatbázisok, szövegtárak alkalmazásával.

A csoport munkatársai telefonon, levélben, faxon, e-mailben fogadják a nyelvhasználattal kapcsolatos kérdéseket, és folyamatosan válaszolnak is rájuk. A nyelvi tanácsadás egyik kedvelt formája az azonnali válaszadásra lehetőséget adó telefonos közönségszolgálat, a másik pedig az elektronikus levelezés, amely egyes kérdések megválaszolására és nyelvi produktumok véleményezésére egyaránt alkalmas. A nyelvi tanácsadó szolgálat elérhető a 06-1-322-8038-as telefonszámon, de csak korlátozott időben, kedden és csütörtökön 10 és 14 óra között, írásban pedig folyamatosan a *tanacs@nytud.mta.hu* címen, valamint a Nyelvtudományi Intézet levelezési címén (1).

A tanácsadás további fontos funkciója a nyelvi, nyelvtudományi ismeretterjesztés, a nyelvtudomány újabb eredményeinek, adatbázisainak minél szélesebb körű megismertetése. Már csak azért is, mert a nyelvről szerzett ismeretek nagymértékben hozzájárulnak a nyelvi attitűdjelenségek, a nyelvi vélekedések, a pozitív és negatív megkülönböztetések kialakulásához, esetleges differenciálódásukhoz, változásukhoz – akár a nyelv és az identitás szoros kapcsolatára, akár a nyelvi norma kérdésköreire, akár az egyes nyelvváltozatok viszonyára gondolunk. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében működő nyelvi tanácsadás jelentős szerepet tölt be a tudomány és a nyelvközösség, a tudomány és a társadalom kapcsolatának a fenntartásában is. Egyfelől továbbviszi azt a szakmai hagyományt, amelyet a Magyar Tudományos Akadémiával intézményesült nyelv művelés, tudatos nyelvgondozás az elmúlt évszázadokban betöltött, másfelől pedig azt mutatja, hogy a mai társadalomban is kitüntetett szerepű „az Akadémia” szakmai véleménye: *Önöknél illetékesebb helyre nem fordulhatok; Ezt Önök tudhatják a legjobban; Megtisztelő volna számomra az Akadémia álláspontja* – fogalmazzák meg ma is a hozzánk fordulóknak.

Új helyesírási webfelület

Különösen igaz ez az elvárás és visszacsatolás iránti igény a helyesírás területén. Joggal, mert az Akadémia megalakulása óta fontos küldetésének tartotta az írásgyakorlat gondozását. Ahhoz ugyanis, hogy a tudományokat magyar nyelven lehessen művelni, hozzátartozott a helyesírás egységének a megteremtése is, az, hogy a nyelvközösségnek, a nemzetnek legyen szilárd alapokon nyugvó íráshagyománya. A Magyar Tudós Társaság már 1832-ben közzétette *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályait*, és a helyesírás, a helyesírási szabályzatok gondozása ettől kezdve akadémiai hagyománnyá vált. Csak emlékeztetőül: mai szabályzatunk őse 1922-ből való, ennek a 10. kiadása volt az 1954-es, majd 1984-től a ma használatos 11. kiadás, és folyamatban van a következő, a 12. kiadás előkészítése. Joggal beszélünk hát akadémiai helyesírásról ma is, gyakorlati és szimbolikus értelemben egyaránt.

A nyelvi tanácsadásban a kérdések legnagyobb részét az utóbbi időben is a szóalakok, a különféle nyelvi formák, az új átvételek írásmódjával, kodifikálásával, vagyis a szabályok szerinti normatív írásmóddal kapcsolatosak. A növekvő elektronikus levelezést, a telefonszolgálatot, valamint az egyéb teendőket a tanácsadó szolgálat az utóbbi időben csökkenő kapacitással tudta ellátni, ezért a tanácsadás jelene és jövője szempontjából is szerencsés volt, hogy 2010-ben az intézeti szerkezeti változások következtében a nyelvi tanácsadás a nyelvtechnológiai osztály része lett, és feladatait jelenleg is a Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály egyik kutatócsoportjaként, megújult lehetőségekkel és korszerű nyelvtechnológiai háttérrel tudja végezni.

Ennek a közös munkának a legfontosabb és leglátványosabb eredménye a *helyesírás.mta.hu* weboldal, amely megnevezésében is hordozza azt a szimbolikus funkciót, amelyet az akadémiai nyelvi tanácsadás ma is betölt (2). De a cím, a megnevezés konkrét gyakorlatot, új ismeretterjesztő eszközt is jelent. A Váradi Tamás osztályvezető irányításával létrehozott, 2013 tavaszán megnyílt honlap az interneten mindenki számára ingyenesen elérhető módon ad választ a helyesírási kérdésekre, a helyesírással kapcsolatos nyelvi problémákra. Interaktív keresési lehetőségeket jelent hét témakörben, hét eszköztípuson keresztül: külön- és egybeírás, helyesírás-ellenőrzés, tulajdonnevek, elválasztás, számok, dátumok, betűrendbe sorolás. Hátere magában foglalja a korábbi közönségszolgálati naplók anyagát, a nyelvi tanácsadásban felhalmozódott tudásanyagot, és a teljesen automatizált rendszer – szükség esetén – visszavezeti a kérdezőt az „emberhez”, a személyes nyelvi tanácsadáshoz.

A portálról az Anyanyelv-pedagógia olvasói Kovács Réka elemző és bemutató írásában már tájékozódhattak (Kovács 2013), ezért most csak néhány fontos mozzanatra, a nyelvi tanácsadási gyakorlat felől is jól látható összefüggésre hívom fel a figyelmet. Mindenekelőtt arra, hogy ez az új helyesírási portál, nyelvi tanácsadó eszköz már egyéves működése alatt is soha nem látott mértékben növelte meg a nyelvi tanácsadás és a nyelvi ismeretterjesztés hatékonyságát.

Mit is jelent a *helyesiras.mta.hu*? Először is egy teljesen automatizált, helyesírási tanácsadási felületet, korszerű ismeretterjesztést és interaktív tanulási lehetőséget a felhasználók számára. Mindezt hogyan? Tekintsünk bele felületesen az intelligens gép agyába: a leggyakrabban nehézséget okozó helyesírási területeken képes online, azonnali segítséget nyújtani. A program elemzi a keresett kifejezést, megállapítja az írásmód szempontjából releváns alaki jegyeket, megtalálja a kapcsolódó helyesírási szabályokat, végül megadja a kérdéses kifejezés írásmódját. Szöveges magyarázatokat is ad a felhasználónak, aki akár azonnal elolvashatja, megismerheti *A magyar helyesírás szabályai* megfelelő szabálypontjait, szabályzatrészeit (2009). Másodsor – a nyelvészekre nézve – az emberi erő hatékonyságának a megsokszorozását jelenti, a nyelvi tanácsadó munkájának a kiegészítését, megkönnyítését az informatika és a nyelvtechnológia lehetőségeinek a felhasználásával. Harmadsor pedig – továbbgondolva a tágabb léptékű gondolatmenetet is – azt a lehetőséget, készséget, eredményességet jelenti, amely a mai nyelvi korszerűségnek egyik fontos kritériuma: jelen lenni a magyar nyelv számára magyar nyelven a mai digitalizált környezetben. Hogy nyelvünk ne csupán a digitálisan élő nyelvek között legyen, hanem – maradva a metaforánál – a digitálisan viruló nyelvek csoportjába tartozhasson. Az akadémiai hagyomány és a felelősség erre is kötelez. A magyar nyelvnek ehhez megvan minden adottsága, a többi a kutatókon, a döntéshozókon, a felhasználókon múlik.

Utónévkereső

A nyelvtechnológiai és a nyelvművelő csoport legújabb közös fejlesztése, eredménye a 2013 őszen bemutatott utónévkereső portál, amely a Magyarországon anyakönyvezhető (folyamatosan bővülő) keresztnevek névanyagában jelent sokféle tájékozási, keresési lehetőséget (3). A névanyag gondozása, nyelvi szempontú szakvéleményezése ugyancsak a csoport régóta meglévő feladatköre, amelynek ellátása ezzel az új eszközzel XXI. századi korszakába lépett. Az anyakönyvezhető férfi- és női nevek listáján túl a névtan történeti hagyománya mellett névválasztási szempontokkal és szokásokkal foglalkozik, valamint betekintést nyújt a mai névdivatba. A folyamatosan alakuló portálon figyelemmel kísérhetik a látogatók a nevek számát, a pontos névalakokat, a legfrissebb trendeket, névdivatokat; névválasztáshoz kaphatnak sok szempontú keresési és felhasználási lehetőséget. Ezen a területen is folyamatos a személyes érdeklődés lehetősége, a névügyekkel kapcsolatos tanácsadás a *nevtanacs@nytud.mta.hu* címen található.

A helyes – nem helyes dichotómiája a kérdésekben

A tanácsadóhoz érkező kérdések jelentős csoportjában a kérdező a kodifikált írásmód mellett értékelést, minősítést is elvár a szakembertől, az adott nyelvi jelenség megítélésében is a segítségét kéri, mégpedig általában a helyes vagy nem helyes attitűd szempontjából. A kérdések szakszerű megválaszolása sokféleképpen történhet, alapvetően tanácsadással, a lehetőségek, a változatok, a nyelvi változók bemutatásával, a normatív nyelvhasználatra vonatkozó következtetések levonásával, kérdéstípustól függően más-más módon.

Lássunk erre néhány példát: „Szíveskedjenek állást foglalni az alábbi kérdésben: azokat a bolti dolgozóinkat, akik a munkába állást követően néhány hétig úgynevezett betanuláson vesznek részt, a német *Einarbeiter* szóból szó szerinti fordítással *betanulónak* nevezzük. Mit gondolnak, használatos a magyar nyelvben ez a szó?” – Igen, a *betanuló*, *betanul*, *betanulás* a Magyar értelmező kéziszótárban is benne van. Igaz, némiképp korábbi jelentésárnyalatban: *betanulja*, azaz *megtanulja* a verset, a szerepet. De az alapjelentés ugyanaz: 'gyakorlással megszerzi a készséget valamire'. A munkába meg *beletanul*, *betanul*. Aki ezt végzi, az a *betanuló*. Az *Einarbeiter* tükörfordítása szó szerint is ismert, ez a *bedolgozó*, aki 'valahova (otthonról) bedolgozik' (Heltainé 2012: 15).

A kérdezők gyakran bizonytalan véleményükben kérnek megerősítést, útmutatást. A tanácsadás célja ilyenkor a kérdezők véleményalkotásának a segítése egy-egy új nyelvi jelenség megítélésében, mások nyelvi produktumainak az értékelésében: „A *betámad*, *bevállal*, *besértődik*, *beájul* kifejezések az élőbeszéd mellett a nyomtatott médiában is szinte normává váltak. Helyes ez? Elképzelhető, hogy a közeli jövőben ez az igekötős forma teljesen kiszorítja az igekötő nélküli vagy a más igekötős változatot? Lehetséges, hogy pl. *támadni* vagy *megtámadni* már nem is lehet a közeljövőben, csak *betámadni*? Mit tegyen az, aki ezen inkább *megsértődik*, mint *besértődik*?” Kétségtelen, a *be* igekötős neologizmusok bővítik az igekötő megszokott jelentéstartalmát. Az is igaz, hogy nem a presztízsváltozat, a sztenderd, hanem egyes csoportnormák körében használatosak, de a nyelvi alkotókedvet, a játékoságot, a tömörítési lehetőséget is mutatják. Hogy idővel a köznyelvi norma részévé válnak-e, vagy megmaradnak bizalmas stíluselemnek, azt egyelőre nem tudhatjuk, nem jósolhatjuk meg (Heltainé 2012: 15).

A nyelvi tanácsadás jellegéből adódóan olyan tevékenység, amelyben a nyelvhasználati jelenségek, a nyelvi produktumok változatainak bemutatása mellett szükség van az egyes elemek minősítésére, értékelésére is – az értékeléshez pedig megalapozott minősítési rendszer alkalmazására. A tanácsadót szótárak, grammatikák, nyelv művelő kézikönyvek segítik ebben. A lexikai és a stílusminősítésekre támaszkodó nyelvhasználati minősítési rendszerek legfőbb meghatározó szempontja a helyesség kritériuma. A helyesség a sztenderd nyelvváltozatnak való megfelelést jelent, a sztenderdhez mint legfőbb normához való viszonyítást, amely a társadalmi, kulturális érvényesülés szempontjából ma is alapvető. Ez a szemlélet történetileg a dichotómiában (jó-rossz, helyes-helytelen) és az egyértelmű kategóriákban gondolkodó racionalista filozófiára épül, és hagyományában még ma is akaratlanul támogatja a helyes-helytelen szembeállítást a nyelvről, a nyelvhasználatról való tudományos és mindennapi gondolkodásban.

Mutatják ezt a hozzánk érkező kérdések is, például a regionális, nyelvjárási alakokkal kapcsolatban. A helyesség kritériuma a hétköznapi, tagolatlan (népi nyelvészeti) szemléletben a nyelv és a sztenderd azonosítását eredményezi. „Jók, helyesek” a normatív, a köznyelvi formák; „rosszak, zavarók” a szokatlan nyelvjárási, regionális változatok: „Egyre gyakrabban hallom az alábbi kifejezéseket: *El kell menjek. Meg kell tegyem*. Szerintem a helyes változat így lenne: *El kell, hogy menjek* vagy *el kell mennem. Meg kell tennem* vagy *meg kell, hogy tegyem*. Szeretném megkérni Önöket, magyarázzák el, hogy nyelvtani szempontból melyik a helyes változat és miért.” Természetesen nyelvi és nyelvtani szempontból helyes mindegyik, használati szempontból van köztük eltérés: az egyik a köznyelvi, normatív, a másik a regionális változat. A változatok nyelvi szempontból azonos értékűek, különbség a használati körük, a nyelvi normákban betöltött

helyük, szerepük szerint van köztük (Heltainé 2012: 15). Fontos szem előtt tartania a tanácsadónak azt is, hogy a helyes-helytelen, a jó-rossz szembenállásra egyszerűsített megközelítés a nem sztenderd változatok beszélői számára stigmatizációt, a nyelvi otthonosságérzet elvesztését jelentheti. „Szeretném segítségüket kérni. Keresem a *pertyeget* szó jelentését, mert én néha használom, de a környezetemben rajtam kívül senki sem ismeri ezt a szót, sőt ki is nevetnek.” A szót a kérdező a nagyanyjától ismeri, a *pertyeget* a 'sír, pityereg' értelmű, a Dél-Dunántúlon (is) használatos *pertyeg* gyakorító képzős alakja (Heltainé 2012: 15).

A Nyelvtudományi Intézet adatbázisai a nyelvi tanácsadásban

A nyelvhelyesség eszménye tehát nem lehet azonos a sztenderd formák mindenkori elvárásával, hanem az adott közléshelyzetnek megfelelő, az adott közösségben elfogadott, az adott normában elvárt közlésformákhoz kapcsolható. A nyelvi helyesség így: helyénvalóság, illőség, adekvátság (megfelelőség), Lőrincze Lajos szavával: „helyzethez illő helyesség”. Ehhez azonban – a kérdések rámutatnak erre is – szükség van a nyelvi változatosság összetettebb megjelenítésére, például az adott jelenség előfordulási gyakorisága alapján: „Azt szeretném megkérdezni, hogy a *melyiktek* szó helyes-e, szabályosan használható-e manapság? Sok irodalmi műben megtalálható, és az internetes előfordulása is nagyon gyakori” (Heltainé 2012: 15). A tanácsadó ilyenkor – a kézikönyvek mellett – támaszkodhat az intézeti adatbázisokra, adathozhatja az előfordulásokat. A konkrét kérdésre válaszként például a Nagyszótár anyagában több szépirodalmi előfordulását is megtalálja a kérdéses *melyiktek*-nek, a Magyar nemzeti szövegtár keresőfelületéből pedig meg is erősítheti az előfordulásokat Tersánszky, Németh László, Nádas Péter szövegrészleteivel. Így adatokkal is alá tudja támasztani, hogy a melyik kérdő névmás *melyik(e)tek* változata is normatív, nemcsak a *melyikötök*. Az adatbázisok hozzáférhetők a Nyelvtudományi Intézet honlapján (4).

Összegzés

A nyelvi tanácsadás egyik sikeres időszaka a bevezetőben említett két évtized volt. A másik, talán nem túlzás ezt állítani, most van, a XXI. század elején, amikor a nyelvről való tudásanyag és a korszerű nyelvtechnológia összekapcsolásával új eszközök születnek, amikor a helyesírási tanácsadó weblap minden internetes technikai eszközön, okostelefonon, tableten keresztül is használható. Amikor a letöltések száma milliókban, a látogatók száma százazrekben mérhető, és a látogatók jóval több mint fele többször is visszatér.

Irodalom

Heltainé Nagy Erzsébet 2012. *Helyes és helytelen a nyelvi tanácsadásban. Édes Anyanyelvünk* 1: 15.

A magyar helyesírás szabályai 2009. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Kovács Réka 2013. Helyesiras.mta.hu. *Anyanyelv-pedagógia* 3. <https://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=474> (2014. február 1.)

(1) MTA Nyelvtudományi Intézet honlapja. <https://www.nytud.hu/> (2014. február 1.)

(2) Helyesiras.mta.hu. Helyesírási tanácsadó portál. <https://helyesiras.mta.hu/> (2014. február 1.)

(3) Utónévkereső. <https://corpus.nytud.hu/utonevportal/> (2014. március 4.)

(4) A Nyelvtudományi Intézet adatbázisai. <https://www.nytud.hu/adatb/index.html> (2014. február 1.)

Heltainé Nagy, Erzsébet: The areas and latest devices of linguistic counselling at the Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences

Az írás szerzőjéről

Heltainé Nagy Erzsébet

Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, Magyarország

heltai[kukac]nytud.hu